

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

Књига XX

У част
20. броја *Етно-културолошког зборника*
и
22 године рада *Етно-културолошке радионице*

УДК 008:39(082.1)

ISBN 978–86–907131–2–7

WORKSHOP FOR ETHNOLOGICAL AND CULTURAL STUDIES – SVRLJIG

Book XX

ETHNO-CULTURAL ANNALS

for the study of the culture of eastern Serbia
and the neighbouring regions

Editor-in-Chief

Sreten Petrović

Editor

Nedeljko Bogdanović

Editorial Staff

Petar Vlahović, Mihaj N. Radan, Dragan Žunić,
Stanka Janeva, Ivica Todorović, Rade Milojković,
Irena Ljubomirović, Vojislav Filipović, Zoran Vučić

Editorial Secretary

Slaviša Milivojević

Svrljig
2016

УДК 008:39(082.1)

ISBN 978–86–907131–2–7

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ

књига XX

ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКИ ЗБОРНИК

за проучавање културе источне Србије
и суседних области

Главни и одговорни уредник

Сретен Петровић

Уредник

Недељко Богдановић

Редакција

Петар Влаховић, Михај Н. Радан, Драган Жунић,
Станка Јанева, Ивица Тодоровић, Раде Милојковић,
Ирена Љубомировић, Војислав Филиповић, Зоран Вучић

Секретар редакције

Славиша Миливојевић

Сврљиг
2016

Издавач:
ЕТНО-КУЛТУРОЛОШКА РАДИОНИЦА – СВРЉИГ
Боре Прице 2, Сврљиг, тел. 018/ 821–059
www.kcsvrljig.rs

За издавача:
Раде Милојковић

Рецензенти:
Срећен Пејровић
Недељко Бојдановић
Војислав Филиповић
Ивица Тодоровић

Лектор
Недељко Бојдановић

Превод резимеа на енглески:
Марина Цветковић

Класификација
Тајјана Филиповић – Радулашки

Припрема и штампа
Чиџоја штампа, Београд

Тираж
300

Штампано 2016

Етно-културолошки ЗБОРНИК, књ. XX, Сврљиг 2016

ДУХОВНА И МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СТАНОВНИШТВА
ИСТОЧНЕ СРБИЈЕ И СУСЕДНИХ ОБЛАСТИ

У овом броју Зборника доносимо прилоге
етнолошких, археолошких и културолошких
истраживања културе источне Србије
и суседних области

Председник Савета Етно-културолошке регионице
мр Раде Милојковић

Председник Управног одбора Етно-културолошке регионице
проф. др Сретен Петровић

Савет редакције зборника

др Радост Иванова (Софија)
др Танас Вражиновски (Скопје), др Драган Жунић (Ниш)
др Сретен Петровић (Београд), др Недељко Богдановић (Ниш)
др Анна Плотникова (Москва), др Бранимир Ђорђевић (Ниш)
др Весна Марјановић (Београд), мр Раде Милојковић (Сврљиг)
др Милена Беновска-Събкова (Софија), др Владимир П. Петровић (Београд)
др Оливера Васић (Београд), Дејан Крстић (Зајечар)

Садржај

Предговор	11
---------------------	----

I

ЕТНОЛОШКА И ФИЛОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

<i>Недељко Бојдановић</i> РОМИ У СВРЉИШКОМ КРАЈУ СРЕДИНОМ XIX ВЕКА	15
<i>Зоран Вучић</i> НАРОДНИ ГОВОРИ ИСТОЧНЕ И ЈУЖНЕ СРБИЈЕ У СЛУЖБИ САВРЕМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ	25
<i>Љубиша Рајковић Кожељац</i> ФУНКЦИЈА РИМЕ У ГОВОРНИМ НАРОДНИМ ТВОРЕВИНАМА	29
<i>Драгољуб Злајковић</i> О ИГЊАТОВОМ ДАНУ, ПОЛОЖАЈНИКУ И ПРВОЈ ПОСЕТИ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ И СУСЕДНИМ ОБЛАСТИМА	39
<i>Нина Аксић</i> ТРАДИЦИОНАЛНЕ ДРУШТВЕНЕ ИГРЕ И ДЕЧЈЕ ИГРАЧКЕ ТИМОКА	51
<i>Дејан Крстић</i> ПРОРОЦИ У СРЕДЊЕМ ТИМОКУ	67
<i>Ана Савић Грујић</i> УСМЕНО ПРЕДАЊЕ КАО СЛОЈ ДИЈАЛЕКАТСКОГ РЕЧНИКА	85

II

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА

<i>Владимир П. Пејровић, Војислав Филиповић</i> АРХЕОЛОШКА ИСКОПАВАЊА ЛОКАЛИТЕТА ТИМАКУМ МАЈУС – Ископавања 2015. године –	93
<i>Драјана Анђић</i> ДВЕ ТЕСЛЕ ТИПА АЛТХАЈМ ИЗ СВРЉИГА	97
<i>Бојан Појовић, Гордана Јеремић</i> НАЛАЗИШТЕ „БУНАВЕЈСКО“ У СУШЕВЉУ/РЕПИШТУ КОД ВЛАДИЧИНОГ ХАНА – Археолошка и експериментална истраживања . .	105

III

ТЕОРИЈСКЕ И МЕТОДОЛОШКЕ НЕДОУМИЦЕ у истраживању и тумачењу народне културе

<i>Срећен Пејровић</i> СЕЛО – ТЕМЕЉ СРПСКЕ ДРЖАВЕ – Прилог <i>Појису Сврљишкој среза 1863.</i> . .	117
<i>Недељко Бојдановић</i> ДАЉИ ПУТЕВИ ЛЕКСИКОГРАФСKE ОБРАДЕ ПРИЗРЕНСКО- ТИМОЧКИХ ГОВОРА	135

ХРОНИКА

Осврти и прикази

Љубиша Рајковић Кожељац: <i>Речник шимочкој говора</i> , Лексика, Неготин 2014, стр. 660 (Слободан Реметић)	151
Драгољуб Златковић: <i>Речник, пиротској говора, I-II</i> , Службени гласник, Београд 2014, стр. 574+604 (Недељко Богдановић)	154
<i>Пиротски крај</i> . Насеља, порекло становништва, обичаји. Едиција Корени. Репринт издање. Приредио Борисав Челиковић; ЈП <i>Службени гласник</i> и САНУ, књ. 26, Београд, 2015. (Сретен Петровић)	157
Мирослав Б. Ђурђановић: <i>Грејачки микрорејон</i> (жртве ратова и буна у 19. и 20. веку), Nais print dizajn, Ниш 2014, стр. 180 (Недељко Богдановић)	159
In memoriam: Др Бранимир Ђорђевић 1942–2016 (Сретен Петровић)	161
АНЕКС.	163
In memoriam: Др Оливера Васић 1946–2015 (Ивица Тодоровић)	165
Нови сарадници зборника	167
Спонзори	169

Contents

Foreword 11

I

ETHNOLOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH

Nedeljko Bogdanović
ROMA PEOPLE IN THE AREA OF SVRLJIG IN THE MIDDLE OF THE
19TH CENTURY 15

Dragoljub Zlatković
ON IGNJAT'S DAY, "POLOŽAJNIK" IN HIS FIRST VISIT IN THE AREA
OF PIROT AND NEIGHBOURING REGIONS 25

Nina Aksić
TRADITIONAL BOARD GAMES AND CHILDREN'S TOYS OF TIMOK 29

Dejan Krstić
PROPHETS IN THE AREA OF MIDDLE TIMOK. 39

Zoran Vučić
FOLK SPEECH OF EASTERN AND SOUTHERN SERBIA SERVING
FOR THE PURPOSE OF CONTEMPORARY LITERATURE 51

Ana Savić Grujić
ORAL TRADITION AS A FORM OF THE DIALECT DICTIONARY 67

Ljubiša Rajković Koželjac
THE ROLE OF RHYME IN SPOKEN FOLK TRADITION 85

II

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH

Vladimir P. Petrović, Vojislav Filipović
ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT THE SITE TIMACUM MAIUS
– Excavations in 2015 – 93

Dragana Antonović
TWO ADZES OF ALTHEIM TYPE FROM SVRLJIG. 97

Bojan Popović, Gordana Jeremić, Marija Jović
THE SITE "BUNAVEJSKO" IN SUŠVLJE/REPIŠTE NEAR VLADIČIN HAN . . 105

III

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL DOUBTS IN RESEARCH AND INTERPRETATION OF THE FOLK CULTURE

Sreten Petrović
VILLAGE – FOUNDATION OF SERBIAN STATE
– *Supplement to the Register of Svrljig Region in 1863* 117

Nedeljko Bogdanović
FURTHER PATHS OF LEXICOGRAPHY PROCESSING OF PRIZREN-
TIMOK SPEECH 135

CHRONICLES

Reviews and retrospectives

Ljubiša Rajković Koželjac, <i>Recnik timočkog govora (Dictionary of the Timočki Speech)</i> . Leksika, Negotin 2014, 660. (Slobodan Remetić)	151
Dragoljub Zlatković, <i>Recnik pirotskog govora (Dictionary of the Pirotski Speech)</i> , I-II. JP Sluzbeni glasnik Belgrade, 2014, 574+604. (Nedeljko Bogdanović)	154
<i>PirotPirotski kraj (The Area of Pirot)</i> . Settlements, the origin of inhabitants customs. Edition Koreni, Remprint Edition, Edited by Borislav Celikovic, JP Sluzbeni glasnik and SASA, volume 26, Belgrade, 2015, 1045. (Sreten Petrović)	157
Miroslav B. Đurđanović, <i>Grejacki mikrorejon (Micro region of Grejac)</i> , (victims of wars and uprisings in the 19 th and 20 th century), Nais print dizajn, Niš 2014, 180. (Nedeljko Bogdanović)	159
In memoriam: dr Branimir Đorđević 1942–2016 (Sreten Petrović)	161
Annex	163
In memoriam: dr Olivera Vasić 1946–2015 (Ivica Todorović)	165
New associates in the Ethno-Cultural Annuals	167
Sponsors	169

Предговор

Пред читаоцима је XX, јубиларни број *Етно-културолошкој зборника* којим обележавамо две деценије излажења ове публикације. Први број се појавио 1995. године. У овом периоду редакција Зборника и њен Савет, борили су се са нимало лаким изазовима времена које је обележило завршницу другог миленијума, а и почетке првих деценија новог века. Захваљујући подршци спонзора и донатора, стрпљивошћу и оптимизмом чланова редакције, Управе и Савета Радионице, изнесено је 20 бројева ове публикације. А о овом броју саопштавамо.

Први блок радова под насловом *Етнологија и филолошка истраживања* доноси седам текстова. Недељко Богдановић прилаже рад под насловом *Роми у сврљишком крају средином XIX века* користећи, пре свега резултате *Пойиса Сврљића* из 1863. године, који се налази у штампи. Драгољуб Златковић у тексту: *О итнаштовом дану, њоложајнику и првој њосети у њиројском крају и суседним областима*, на емпиријски богатом материјалу из пиротског краја и околине, обogaђује читаоца занимљивим детаљима из комплексног игњатовданског обичаја, и у томе, посебно, о улози полагајника. Реч је о сазнањима која до сада нису била у етнoлошком оптицају. Рад Нине Арсић, *Традиционалне грушиствене ипре и деце ипрачке Тимока* поглавито је ослоњен на материјале садржане у најновијим дијалекатским речницима тимочког говора. Најзад, у тексту *Пророци у средњем Тимоку* Дејан Крстић је, прикупивши бројне примере из средњег Тимока, размотрио феномен прорицања и његову традицију. Пророци, као посебно надарени људи, налазе се у специфичном односу са божанским силама. Рад, иначе, прави диференцију између прорицања и гагања.

У радовима филолошког карактера, попут огледа: *Народни говори источне и јужне Србије у служби савремене књижевности*, Зоран Вучић указује на значај дијалекатских говора источне и јужне Србије на романескно и песничко стварање. Следи рад *Усмено предање као слој дијалекатског речника* у коме Ана Савић Грујић, поводом *Речника тимочког говора* Љубише Рајковића Кожељца, говори о значају народних умотворина, посебно песничких, на богаћење лексике. Овај део првог блока, илустративно заокружује ауторски текст Љубише Рајковића Кожељца *Функција риме у њоворним народним њворевинама*, у коме се говори о функцији риме у народним изрекама, пословицама, загонеткама.

Други блок Зборника посвећен је *Археолошким истраживањима*. Научни посленици – који већ деценију раде на локалитету *Тимакум Мајус* код Нишевца – Владимир П. Петровић и Војислав Филиповић, упознају нас са најновијим проширеним резултатима истраживања на овоме локалитету. Драгана Антоновић у тексту *Две њесле њија алѡхајм из Сврљића* анализира две бакарне, односно бронзане тесле из касног енеолита пронађене у околини Сврљига. На крају овога блока троје археолога: Бојан Поповић, Гордана Јеремић и Марија Јовић објављују рад посвећен налазишту „Бунавејско“ код Владичиног Хана. На томе локалитету спроведен је необичан оглед након завршених археолошких истраживања. Тачније, организован је архео-етнолошки експеримент паљења објекта на остатацима напуштене куће од лаког материјала из XX века. Сврха

експеримента је да се дође до података о начинима и принципима паљења и урушавања овакве врсте објеката.

Трећи блок радова у рубрици: *теоријске и методолошке недоумице у истраживању и шумачењу традиционалне културе* доноси два текста. Први је повезан са питањима која провоцира предстојеће публикавање *Пописа среза Сврљића* из 1863. године. Тим поводом Сретен Петровић објављује рад: *Село – шемељ српске државе – Прилози Попису Сврљишкој среза 1863*, у коме се говори о селу као нуклеусу српске државе, са посебним освртом на феномен задругарства у српским селима од средњег века до данас. Говори се о животу људи у задрузи, као и о самој организацији задруге. На крају овога рада, на основу резултата Пописа из 1863. године, приложен је табеларни преглед бројчано већих домаћинстава са преко 14. чланова. Најзад, у овој рубрици је и рад претежно лексикографског карактера Недељка Богдановића. Како су се претходне деценије појавили значајни дијалекатски речници призренско-тимочких говора – о којима је понешто писано у претходним бројевима нашега Зборника, а и у овоме броју, посебно – Н. Богдановић у тексту *Даљи иушеви лексикоарфске обраде призренско-тимочких говора* указује на потребу обједињавања дијалекатских речника призренско-тимочких говора, предлажући израду једнога сводног речника. Аутор указује и на низ отворених питања теоријског и методолошког карактера са којима је повезан такав подухват.

У рубрици *Хроника*, налазе се осврти и прикази два обимна дијалекатска речника, Љубише Рајковића Кожељца, *Речник тимочкој говора* и Драгољуба Златковића, *Речник, ипирошској говора, I-II*. Најзад, доносимо и приказ обимне монографије о *Пирошком крају* из пројекта: *Насеља, порекло становништва*. На крају је представљена и књига *Грејачки микрорејон* Мирослава Б. Ђурђановића.

Желимо да нагласимо да су ову јубиларну XX свеску Зборника као и предстојеће публикавање VIII књиге *Културне историје Сврљића*, а под насловом: *Попис Сврљића 1863*. финансијски издашно помогли наши традиционални спонзори: Винарија „*Status*“, Комбинат „*Цона*“, Конфекције „*David*“ и „*Kassker*“. Исто тако, Управа *Етно-културолошке радионице* жели да истраже своју благодарност новом донатору, фирми *Лековићо биле* „*Jeligor*“ из Сврљига. Коначно, активиран је стари спонзор Радионице, који данас послује под фирмом „*Mega*“, такође из Сврљига, од којег Радионица очекује примерену подршку у наредном периоду.

Подсећамо читаоце да су од 2007. године, тачније, од XII свеске Зборника, наредни бројеви *Етно-културолошкој Зборника* доступни најширем кругу заинтересованих, у земљи и иностранству. Зборници се налазе на сајту www.kcsvrljig.rs.

Информација будућим ауторима. Редакција ће радове примати до 1. маја текуће године. Потребно је да рад до 1 а/т, са прилозима, поседује и краћи резиме. Аутори који први пут шаљу свој текст треба да наведу основне податке о себи. Назив институције у којој ради, као и ужу област научног рада.

За иностране ауторе је, осим претходно наведених услова, потребно да резиме (**Abstract**) на матерњем језику (*руском, бујарском, украјинском, македонском, словеначком*) буде *нешто дужи*, до 1.500 карактера, како би, преведен на *српски*, омогућио читаоцима упознавање са основним идејама рада.

Сретен Петровић
Раде Милојковић
Недељко Богдановић

НАЛАЗИШТЕ „БУНАВЕЈСКО“ У СУШЕВЉУ/РЕПИШТУ КОД ВЛАДИЧИНОГ ХАНА – Археолошка и експериментална истраживања¹

На налазишту „Бунавејско“ у атарима села Сушевље/Репиште, након завршених заштитних археолошких истраживања, био је организован архео-етнолошки експеримент, захваљујући постојању остатака напуштеног објекта из периода око средине XX века, грађеног од лаког материјала (дрво, набој), који је био предвиђен за рушење. Експеримент паљења објекта је извршен како би се добили подаци о начинима и принципима паљења и урушавања овакве врсте објекта, чији се трагови срећу на бројним локалитетима из праисторијских и историјских епоха.

Кључне речи: Бунавејско, археолошки експеримент, дрвене конструкције, набој, пожар.

Због потребе изградње крака аутопута Е-75 на Коридору 10 кроз атаре села Сушевље/Репиште,² на потесу Царичина долина (граница општина Владичин Хан и Лесковац), извршена су током новембра и децембра 2014. године заштитна археолошка истраживања на налазишту „Бунавејско“, на десној обали Јужне Мораве (42°48'55.5"N 22°07'06.5"E). Налазиште је смештено у узаној долини Грделичке клисуре, између планине Кукавице на западу, на левој обали Јужне Мораве, и обронака Чемерника, на десној моравској обали. (карта 1)

Према подацима са рекогносцирања, обављеним 70-их година XX века, утврђено је постојање римског грађевинског шута и налази римског бакарног новца у атару Репишта, на потесу званом Црквиште, на благим падинама које се спуштају према левој обали Јужне Мораве.³ Приликом тих рекогносцирања нису забележени антички остаци на супротној страни реке. У *Tabula Imperii Romani* из 1976. године потенцијално римско насеље из Репишта је забележено као „*vicus sine vestigiis*“.⁴ Забележено је као једно од последњих насеља

¹ Текст је настао као резултат истраживања у оквиру пројекта Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: Романизација, урбанизација и трансформација урбаних центара цивилног, војног и резиденцијалног карактера у римским провинцијама на тлу Србије (бр. 177007).

² Село Репиште се налази на левој обали Јужне Мораве, међутим, део приобаља на десној обали припада мештанима Репишта, док се део налазишта простире и у атару Сушевља на десној обали реке.

³ М. Јовановић, Археолошка истраживања у 1968. години, *Врањски гласник* IV, 1968, 510.

⁴ Р. Petrović, s. V. „Repište“, in: *Tabula Imperii Romani. K 34. Naissus-Dyrrhachion-Scupi, Serdica-Thessalonike*, ed. J. Šašel, Ljubljana 1976.

у непосредној близини границе провинција *Dacia Mediterranea* и *Dardania*, на територији Унутрашње Дакије. На супротној страни реке нису том приликом констатовани остаци, али су претпостављени у овој пограничној области. Потенцијално археолошко налазиште у Сушевљу/Репишту није никада раније било истраживано, па је археолошким радовима 2014. године вршено испитивање његовог обима и карактера. Према сведочењу мештана, налазиште је према предању добило име према извесном турском механџији Бунавеји, који је на потесу Царичине имао свратиште непознатог изгледа. Од мештана је добијена информација да је приликом орања на потесу нађен златник Франца Јозефа. Обиласком терена пре почетка истраживања, на површини нису констатовани остаци античког шута, као ни било каквих других предмета на самој траси пута, сем рецентних налаза.

Сондажним истраживањима регистровано је више слојева наплавине, од деловања Јужне Мораве и од наноса са побрђа у источном и североисточном делу налазишта. Последња велика наплавина, према сведочењу мештана, десила се 1948. године, када је прекривен етно-археолошки слој из периода XIX века, једини регистрован на налазишту. Истраживањима су констатовани малобројни покретни налази: фрагменти традиционалне народне керамике (делови трбуха и дршки), поједини украшени техником глеђосања, метални налази (кламфа, ексери, металне оплате и друго).

Међу налазима се издваја налаз фрагментоване турске луле израђене у калулу, дуге полигоналне главе, црвено бојене. Овакав тип лула израђиван је током XIX века, чије паралеле налазимо у материјалу северозападног бедема Београдске тврђаве⁵ и међу примерцима непознатих услова налаза, смештених у Музеју града Новог Сада, оквирно опредељених у XVIII-XIX век.⁶

Током заштитних истраживања, археолошка екипа је спровела експеримент, у циљу добијања података везаних за археолошку праксу. Током истраживања, археолози се често сусрећу са остацима објеката уништених у пожару, случајно или намерно, а такав вид уништења се може пратити од праисторије до модерног доба. Приликом реконструкције самог чина деструкције, истраживаче интересују одговори на питања како је одређени објекат горео, колико дуго, који су принципи његовог урушавања и који су крајњи производи.

На Бунавејском, у зони експропријације, пружила се шанса да се изведе експеримент спаљивања једне дрвене куће, рађене у бондрук систему, око средине XX века, која је била откупљена и спремна за рушење.⁷ Објекат који је коришћен за експеримент налази се око 150 m од десне обале Јужне Мораве. Димензија је 4,45 x 3,45 m, висине 4 m у слемену, оријентисан дужом страном

⁵ Д. Гачић, *Луле из музејских збирки Србије*. Каталог изложбе, Музеј Града Новог Сада, Нови Сад 2011, 99–100, кат. 88.

⁶ Д. Гачић, *Случајни налази глинених лула из Музеја града Новог Сада, Годишњак Музеја града Новог Сада 3–4 (2007–2008)*, 2010, 105, кат. 37; 107, кат. 44.

⁷ Дозвола за експеримент је добијена од стране надзора Коридора д.о.о. Београд, на чему се горе потписани захваљују на предусретљивости и техничкој подршци код самог извођења експеримента. Посебну захвалност дугујемо г. Ненаду Панџићу, представнику инвеститора на терену.

правцем исток-запад. Састоји се од једне просторије, са два прозора и улазом на источној страни (**прилог 1, основа и изгледи**). Грађен је у бондручном систему, са каменим темељом на коме су постављене хоризонталне дрвене греде димензија 10 x 10 cm, преклопљене на угловима због чвршће везе. Горњи део рађен је од дрвених стубова, косника и греда димензија 10 x 10 cm, а простор између њих испуњен набојем од глине помешане са плевом. Набој је са спољне и унутрашње стране осигуран од урушавања помоћу закуцаних хоризонталних летви димензија 6 x 2,5 cm, на међусобним растојањима од 9 cm. Таваница је такође рађена од набоја, који се наслања на летве постављене по истом принципу као и на зиду. Кровна конструкција је рађена од дрвених греда, слемењача и венчаница, на које су ослоњени кровни везачи попречног пресека 7 x 6 cm. Првобитни покривач је био слама која је замењена модерним црепом, а он је у процесу припреме објекта за експеримент, замењен кукурузовином, да би се добила што приближнија реплика старих објеката. (сл. 1.1)

Временски услови у којима се експеримент одвијао били су доста неповољни. Експеримент је извршен последње недеље новембра, при облачном дану са измаглицом и температуром од око 3° C. Влажност ваздуха се кретала између 75 и 80%, при северном ветру брзине 5–6 m/s, што представља неповољне услове за пожар. Паљење куће је почело у 10.40 h пре подне, у углу ближе вратима, симулирањем случајно изазваног пожара. (сл. 2) Мала количина сена и грања није била довољна, па је након 10 минута донето још сувог материјала (шаш и сено), да би се пламен проширио на цео објекат. Након 15 минута од почетка паљења, појачава се ветар и долази до распламсавања мањег интензитета, нажалост, недовољног, па је додато још сувог материјала да би се одржао пламен. У овом тренутку може се закључити да празна кућа тешко може да се запали и да је потребно да се у њој налазе лако запаљиви предмети, који би одржали пламен на дужи период да би се запалила дрвена конструкција. Након 20 минута од паљења са спољне стране нема никаквих трагова горења, осим на појединим местима где пролази дим. Са појачавањем ветра поново долази до распламсавања што утиче на ток горења, те након 30 минута пламен долази до таванице и захвата дрвену конструкцију куће (сл. 3). Ватра је спорије захватала стубове који су са две стране затворени набојем, па се због тога пожар спорије шири. После 40 минута пламен захвата под и јужну страну објекта и диже се према таваници. Иако је пламен захватио унутрашњост јужног зида, са спољне стране нема промене температуре зида, што показује изузетне термоизолационе особине набоја.

Овде је потребно нагласити да набој од кога је направљена таваница куће спречава пламен да се прошири на кровну конструкцију и на кровни покривач који је лако запаљив. Након 47 минута по паљењу ветар је у појачању и долази до ковитлања пламена унутар објекта, па се пали конструкција таванице, услед чега опадају комади набоја, па ватра захвата кровну конструкцију и кровни покривач, а пламен се шири и око објекта (сл. 4). У овом тренутку температура расте и приметан је топлотни талас на удаљености 5 m од објекта. Значајан је податак да се северна кровна равна није запалила, упркос великом пламену, него је остала готово нетакнута (сл. 5). Овај велики пламен трајао је десетак

минута, након чега је почео да се стишава, када је већи део дрвета изгорео. Тек након 1.20 h од почетка пожара и двадесетак минута након стишавања великог пламена приметно је да примарни, дебљи делови конструкције, горе и одолевају урушавању, док су тањи, секундарни делови, изгорели и упали у средиште објекта где је се формирао дебљи слој жара. (сл. 6)

На неким местима у набоју (који је горео) приметни су канали, формирана након што су летве изгореле (сл. 7). У овом тренутку се појачава интензитет северног ветра и ватра захвата северну страну крова која је до тада остала сачувана. Такође, приметно је и формирање гушће магле и пад температуре за 1° С, дакле, услови за горење постају лошији него на почетку експеримента. Након 1.50 h од почетка експеримента, приметно је да су се готово сви рогови урушили унутар објекта, осим два пара који чине стреху и неколико са северне стране који су нагорели до половине. Овде је већ било извесно да ће се зидови ускоро урушити, што се десило 2.10 h након паљења. У средиште објекта урушавају се сви преостали делови објекта, осим северног зида (који споља изгледа као на почетку експеримента без трагова горења), дела западног зида и североисточног угла (сл. 8). Овде се примећује да је веома мало делова дрвених конструкција пало изван објекта, углавном су се урушавали унутра и ту даље горели.

Занимљиво је да неки дрвени носачи⁸ спорије горели и да их је ватра споро хватала, тј. показали су већу отпорност на пожар. Након 2.40 h по паљењу урушава се и северни зид, али на спољну страну, супротно нашим очекивањима, и у правцу супротног ветру. Остаци кровне конструкције изнад североног дела делимично су пали у средиште објекта, а делимично са спољне стране и преко северног зида. (сл. 9) Северни зид је пао тако да се јасно може препознати ком конструктивном систему припада и од чега је прављен, као и да су видљиви трагови горења. Након пада северног зида остаје део јужног зида као и југоисточни угао, тј. печени набој без дрвета,⁹ а остаци конструкције настављају да горе. Приметно је формирање лепа у средишту, где је постигнута највиша температура од 756° С, тј. набој је печен, па добија на чврстину и поприма махом црвену боју (горњи делови зидова који су били изложени већој температури), а приметна је и црна боја на језгру (сл. 10). Може се запазити да су малобројни комади горелог дрвета пали ван објекта, и да углавном представљају делове кровне конструкције. Након 3.30 h сви елементи конструкције су се урушили и постепено горе, а пола сата након тога нема више пламена, углавном је остао жар. Приметно је доста нагорелих елемената дрвене конструкције који нису потпуно изгорели. Након 4.45 h жар се постепено гаси. (сл. 11) Остало је на неким местима мало већих греда које се нису сасвим угасиле, а након 5 h констатовано је готово потпуно гашење пожара.

На основу овог експеримента можемо закључити да је један од кључних фактора горења време, тј. временски услови који погодују или ометају горење. У овом случају су постојали веома лоши услови за ватру – ниска температура,

⁸ Стубови, косници и греде изнад темеља, који су само једном својом страном отворени према пламену.

⁹ Набој у овом углу је најбоље печен, с обзиром на то да је овде започет процес паљења, а значајно је приметити да није променио боју.

велика релативна влажност ваздуха, магла, измаглица и северни ветар. Вероватно би другачији временски услови имали другачији утицај на сам процес, а наша претпоставка је да би горење краће трајало,¹⁰ као и да би се сви зидови урушили у средишњи део и да би сагорели сви дрвени елементи. Други важан фактор чини сам објекат и оно што се у њему налази, тј. материјал који је потребан за паљење. Дошли смо до податка да мала количина запаљивог материјала тешко може да запали читав објекат, као и да је потребан сув материјал који би обезбедио јак и дуготрајан пламен да се запали део конструкције објекта.

Врло важну улогу игра количина набоја у зидовима, пошто он не гори, па тако може и да загаси пожар или да га успори, уколико је у питању дебљи слој. Трећи важан фактор представља сам положај објекта у односу на друге објекте и природно окружење. Уколико је објекат у насељу и уколико је окружен групом објеката, услед великог пожара ствара се већа температура у окружењу, пламен се лакше шири са једног објекта на други, објекти горе са сви страна и то утиче на исход пожара. Важна је и позиција објекта у односу на већа брда, водотокове, шуме и друге чиниоце (заветрине, ветрометине). У нашем случају, објекат је био уз реку, изолован, без суседних објеката у близини, у котлини без природне заштите од ветра. Сви ови елементи су утицали на коначни исход експеримента.

Овај експеримент донекле осветљава процесе и механизме паљења и горења објеката од лаких материјала, чије трагове сусрећемо на бројним праисторијским, античким и средњовековним налазиштима,¹¹ као и у историјској грађи, где се дају сумарни описи систематских паљења читавих насеља и области. Свакако овај експеримент не представља правило и законитост, али даје нешто реалнији и другачији поглед на ову појаву.

¹⁰ Када дрво прими одређени проценат влаге из ваздуха спорије гори.

¹¹ Неки примери реконструкције кућа од лаких материјала, на основу археолошких трагова, дати су у радовима: М. Stevanović, The age of clay: the social dynamics of house destruction, *Journal of Anthropological Archaeology* 16, 1997, 334–395, посебно стране 342, 355–364; Н. Трбојевић, Могућност реконструкције ранеолеолитске куће на локалитету Ливаде, Каленић, *Колубара* 4, 2005, 79–88; М. Јеремић, Дрвени скелет у архитектури Сирмијума од I до IV века, *Старинар* н. с. 36, 1985, 69–90.

Илустирације

Слика 1 – Објекат

Слика 3 – Распламсавање

Слика 2 – Почетак пожара

Слика 4 – Велики пламен

Слика 5 – Северни део објекта након великог пламена остаје нетакнут

Слика 7 – Канали од дрвених летви у печеном набоју

Слика 6 – Нагорела дрвена конструкција и жар у средини

Слика 8 – Урушавање

Слика 9 – Северни зид након пада

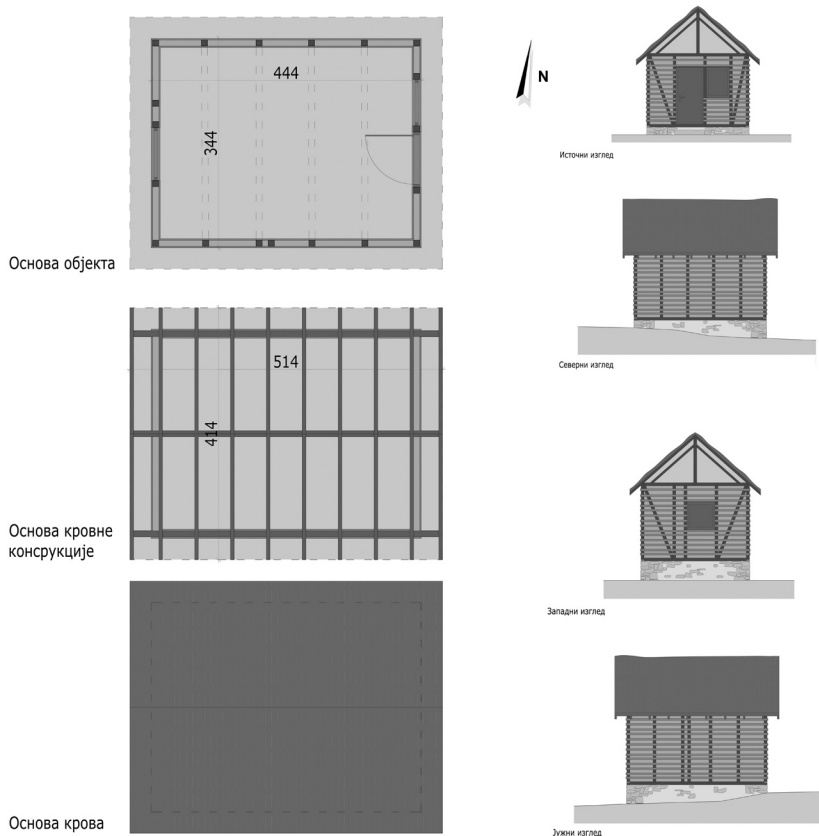
Слика 10 – Комади лепа

Слика 11 – Објекат након пожара пред гашење

Карта 1 – Локација објекта

Прилог 1 – Основе и изгледи објекта

Bojan Popović
Gordana Jeremić
Marija Jović

THE SITE “BUNAVEJSKO” IN SUŠVLJE/REPIŠTE NEAR VLADIČIN HAN
– Archaeological and experimental research –

At the site “Bunavejsko” in the area of the village Sušvlje/Repište, on completion of the archaeological research, there was archaeological-ethnological experiment performed. Some objects were burnt at the relics of the abandoned house made from light materials, from the 20th century, and which was to be destroyed. The aim of the experiment was to gain data on the ways and principles of burning and destroying this sort of objects, which traces are seen at many sites from pre-historical and historical epochs.